

להשלמת החסר במילונים העבריים

מאוצר המילים של עגנון

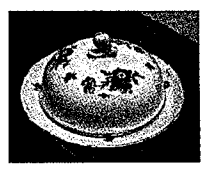
מאת ראובן מירקין

ובאוניברסיטת בראילן) אפשר לאתר את מקורן של שתי המובאות של כנעני, והרי הן במלואן:

(א) "אמר אחד מן החבורה, מי יודע מלה שאין לה חרוז? [...]. אמר אחד אני יודע מלה אחת. אמר נפתלי הלואי שנמצא בה כף נחת. אמר לו כגון פאלק שפאלטלדר. אמר נפתלי וערכו את הראש ואת הפדר. אמר לו חרוזך לא חרוז יקירי נפתלי [...]. משום שהפ"א של פדר קמוצה ולא סגולה. אמר נפתלי ואם **סגלתי** את הפ"א הסוכה פסולה? אמר לו אבל החרוז אינו לפי כללי הניקוד. אמר נפתלי אהה כי מר פדר ושפאלטלדר כבר יצאו בריקוד" (תמול שלשום, תש"ו, עמ' 179). מובאה זו אין בה ראייה לבניין פיעל ואפשר שיש לקרוא **סגלתי** בבניין קל, אלא שכנעני קרא **סגלתי** בבניין פיעל, כנראה בהשפעת המובאה השנייה.

(ב) "שהרי אפילו זהירים שלא לדבר בשעת התפילה ובקריאת התורה, פעמים יצרו של אדם מתגבר עליו [...]. ומדבר דברים שאין בהם צורך [...]. או מעלה שחוק על פיו, כגון שטעה החזן [...]. או קימץ את הסגול או **סיגל** את הקמץ" ("המשל והמשל", בכרך עיר ומלוואה, תשל"ג, עמ' 432).² הכתיב **סיגל** מלמד שעגנון כיוון לבניין פיעל. מה אפוא למדנו מכל מה שהובא עד כאן?

ראשית, העדות של בניין קל (**סוגלו**) בהוראת יתנועת הסגולי אינה מובאת בשום מילון. שנית, מתוך שתי המובאות שכנעני מביא בהוראה זו בבניין פיעל, השנייה היא בבירור עדות של בניין זה, אבל הראשונה יכולה להתפרש הן כצורת פיעל הן כצורת קל. שלישית, אבן-שושן אמנם רשם את בניין פיעל בהוראתו (וגם את בניין פועל), אבל לא ידע את דבר קיומן של העדויות מסיפורי עגנון. רביעית, דרכו של כנעני במובאותיו לנקד את מילת הערך, אותה בלבד, מעלימה מעיני המעיין את צורת הכתיב שבמקור, שעשויה לאפשר קריאה שונה מקריאת המילונאי, כגון **סגלתי** שבמובאה הראשונה.

אַרְנוֹן (=מכסה של כלי לעוגה) [1939] "ופרוסה של עוגת דבש היתה מונחת בקערה [...] **וארנון** של זכוכית נתון עליה, וממנה היה זקני נותן לי בכל עת שבתן אותי בגמרא וידעתי את תלמודי" (אורח נטה ללון, ת"ש, עמ' תקנח = תש"י, עמ' 428).

מילה זו **ארנון** אינה מובאת בשום מילון מן המילונים העבריים שראו אור מאז פרסום הרומן "אורח נטה ללון". בתרגום האנגלי של רומן זה כתוב: There was a piece of honey cake lying in a dish [...] with a bell-glass over it (תרגם מישה לוביש, ניו-יורק 1968, עמ' 458). באחד המילונים המקיפים של הלשון האנגלית הצירוף bell glass מוגדר (בתרגום לעברית) "כלי זכוכית שצורתו פעמון ותפקידו לכסות דברים ולהגן עליהם".³ משמעות זו תואמת את שימושו של עגנון ואת תרגומו של לוביש.

מה אפוא מקורה של המילה **ארנון**? תשובה לשאלה זו נמצאת במילונייהם של לוי, קוהוט ויאסטרוב לספרות התלמוד והמדרש. במילונו של יאסטרוב משנת 1903, בערך א. ארנון נאמר: chest with many cases, trader's chest. יאסטרוב מביא כמקור את גרסת הערוך של תנחומא במדבר כ: "ימשל] לאדם פרגמטיוטיס שהיה לו אי של זכוכית" ומתקן את גרסת המהדורות הנדפסות של מדרש זה.

המשך בעמוד 7

גדול המספרים שלנו במאה העשרים, שמואל יוסף עגנון (1887-1970) - אוצר המילים שלו רחוק מלהיות מתועד תיעוד מלא במילונים העבריים החדשים. תוך כדי עבודתי בלשונו של עגנון נתקלתי במאות מילים, משמעים וצירופים מילוניים, שהם חסרים במילונים, או שהם מובאים בהם בלא כל עדות מן הספרות, או שהם מתועדים ממקורות מאוחרים לעגנון או ממקורות שחשיבותם פחותה משל עגנון. יתר על כן, כל בדיקה במילונינו - אותם שמביאים מובאות מן המקורות העתיקים ומן הספרות העברית החדשה (מילון בן-יהודה, מילוני יהודה גרזובסקי-גור, מילוני אבן-שושן ו"אוצר הלשון העברית" ליעקב כנעני), כל בדיקה כזאת לא זו בלבד שהיא מעלה תמונה עגומה של חומר מילוני רב שחסר בהם אלא גם שיבושים לרוב. כדי להמחיש את דבריי אביא שלוש דוגמאות מאוצר המילים של עגנון.

סָגַל, בניין קל (=ביטא בתנועת הסגול) [1935] "כל הבאים כולם דומים זה לזה ואין בין זה לזה אלא שזה מִפְתַּח דיבורו וזה **סוגלו**, זה אומר אִי וזה אומר אִי" ("סיפור פשוט", תרצ"ה, עמ' רפה = על כפות המנועל, תשי"ג, עמ' רסט).¹ בניין קל של סג"ל בהוראה זו אינו מובא במילונים. מילון בן-יהודה (בכרך השמיני שערך מ"צ סגל וראה אור בשנת 1929) היה כנראה הראשון שהביא עדות של פועל בהוראה זו בבניין נפעל ממדרש שכל טוב (חיבורו נשלם בשנת 1139): "עדה שהיא לשון עדות. העי ננקדת בצירי [...] אבל עדה של עשרה העי **נסגלה**". כמו כן מובאות במילון זה שתי עדויות לבניין התפעל/נתפעל מספרו של המדקדק משה הכהן רייכרסון (1827-1903) "חלקת השם", שנדפס בשנת תרמ"ד (1884).

תמוה הדבר שיהודה גרזובסקי במילונו "מלון השפה העברית" (כרך ג, תרצ"ז) אינו מביא סג"ל בהוראה זו, ורק במהדורת תש"ו הוא מביא את העדות של בניין נפעל, שהביא בן-יהודה ממדרש שכל טוב.

אברהם אבן-שושן מתעלם מהוראה זו של סג"ל במילונו הראשון (מלון חדש, כרך ג, תש"י), ואף בכרך המילואים משנת תשי"ח הוראה זו אינה נזכרת. רק בכרך הרביעי של "המילון החדש" (תשכ"ח) מובא הפועל סג"ל בהוראה שלנו, ובו רשומים בניין נפעל (המובאה של בן-יהודה ממדרש שכל טוב) וכן בניין פיעל ובניין פועל בלא כל מובאה. בספרו של יצחק אבינרי "גנוזים מגולים" משנת תשכ"ח מובאת עדות של צורת **מסוגל** בהוראה הנידונה מדבריו של מחבר בן המאה הי"ג ר' יקותיאל בר יהודה הכהן. ב"אוצר הלשון העברית" ליעקב כנעני (כרך 12, תשלי"ב) מובא הפועל סג"ל בהוראתו בבניין נפעל (המובאה ממדרש שכל טוב) ובבניין התפעל (המובאה הראשונה שהביא מילון בן-יהודה בשם המדקדק רייכרסון, אלא שכנעני רושם בטעות **סיה"ב**, דהיינו "ספרות ימי הביניים", בשביל עדות משנת 1884).

החדוש במילונו של כנעני הוא הבאת עדויות לבניין פיעל. כזכור, רשם אבן-שושן בניין זה במילונו (כרך ד, תשכ"ח), אבל לא הביא לו שום עדות. כנעני מביא שתי עדויות - שתיהן משל עגנון, וכדרכו במילונו אין הוא רושם להן מראי מקומות אלא מסתפק בציון הסתמי **שי"ע**, דהיינו ש"י עגנון. בעזרת המאגרים הממוחשבים של חיבורי עגנון (במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית

המכתב והכתיב

בעברית

הרצאה

באספה הכללית השנית

לאגודת המורים בא"י

שרותה במספנת מדה נאלל חסרה.

מאת

דוד ילין

ירושלם

תרס"ה

כתום וצהוב לין

הלשון הערבית, ששימשה לו מופת בעצם היות כתיבה אחיד, סייעה לו בשאלת הווי"וויין והווי"דין. הערבית נוהגת לציין את התנועות הארוכות באותיות ו, וי (אליף, נאו, נא), ובהגייתה המופתית מקיימת את ה- ו, ואת ה- העיצוריות אחרי התנועה /a/ (השווה *بَيْضَة / بَيْضَة - بَيْضَة*). מכללי הכתיב של דוד ילין עולה שאף לא אחת התיבות **אות, אותה, אותות** שבמקרא "נכונה" בכתיבה. הכתיב הנכון הוא **אותות**, כתיב שאיננו מצוי כלל במקרא.

על פי המופת הערבי ניסה דוד ילין לנפס לעברית באופן מלאכותי את יתרונה של הערבית, שבה התנועות בתוספת האותיות אליף, נאו ונא שונות בהגייתן מהתנועות הפשוטות. הוא הציע שבתנועות /e/ הנכתבת ביו"ד תיקנה היו"ד כהגייתה העיצורית, דהיינו *ben/ בן* לעומת *bejn/ בין* - חידוש שאין לו כל אחיזה בשום מסורת הגייה עברית. חידוש זה, בין בזכותו של דוד ילין ובין מאליו, זכה למהלכים בהגיית העברית בארץ. נראה מדבריו שבמקביל הציע גם להגות את הווי"ו (!/w/) בחולם בוו"י ("מלאי"), דהיינו *(חל-חל) / chol/ - (חול-חול) / howl/*. הצעה מלאכותית זו נשארה בגדר הצעה, ולו בשל הגיית הווי"ו בפירו /v/ ולא /w/.

דוד ילין ציפה שכתובי יהיה הנוהג בעברית, בין בטקסט מנוקד ובין בשאינו מנוקד, ממש ככתיב בערבית. כיוון שרוב ספרות החול בסוף המאה הי"ט נדפס בכתיב הקרוב לכתיב החסר גם כשלא נוקד (בשימוש בניקוד מסייע, בעיקר בקיבוץ), לא היה קושי לקבל את הצעתו והיא הייתה לשיטת הכתיב המחייבת בטקסט המנוקד. הצלחת שיטתו בטקסט הלא מנוקד הייתה פחותה, ובחודש אדר תרצ"ט, בהיותו נשיא ועד הלשון העברית, הצטרף לוועדה לכללי הכתיב הבלתי מנוקד, ועדה שתציע ברבות הימים שיטת כתיב נוספת על שיטתו לטקסטים שאינם מנוקדים.

מובאת במילונם הגרמני-עברי של לאזר וטורטשינר משנת 1927 - מילון שהיה ברשותו של עגנון.

כאמור, אלו רק שלוש דוגמאות מתוך מאות מילים, משמעם וצירופים מילוניים באוצר המילים של עגנון, שאינם מתועדים במילוניו. כל המילונים שראו אור אחרי "המילון החדש" של אבן-שושן ואחרי "אוצר הלשון העברית" של יעקב כנעני אינם מביאים עדויות מן הספרות העברית. היה אפשר לצפות שהמהדורה החדשה של מילון אבן-שושן, שראתה אור בשנת 2003, תמלא ולו במקצת את החסר. למרבה האכזבה לא זו בלבד שלא נעשתה כל סריקה נוספת באוצר המילים של עגנון שבעשרת הכרכים שהופיעו בחייו,⁸ אלא אף זו: ארבעה-עשר הכרכים של כתביו שהופיעו לאחר פטירתו⁹ אין להם זכר ברשימת הספרים שנסרקו לצורך הכנת המהדורה החדשה של מילון אבן-שושן. לא כך ראוי שייעשה לגדול המספרים העבריים במאה העשרים.

1. במהדורת תרצ"ה התיבה **מפתח** מנוקדת, והתיבה **אי** השנייה מנוקדת בסגול; במהדורת תשי"ג התיבת **מפתח** אינה מנוקדת, והתיבה **אי** השנייה מנוקדת בצירי. מן הניקוד **אי** או **אי** ומן ההקשר צריך לתקן את הגדרת המשמעות: לא ניקד בסגול כהגדרת מילון בריהודה והמילונים הבאים אחריו אלא ביטא בתנועת e או שמא בדרתנועה *ei*.
2. הסיפור "המשל והנמשל" נתפרסם לראשונה בשנת 1958 בעיתון "הארץ" בשלושה המשכים (14 בספטמבר, 5 באוקטובר, 5 בדצמבר).
3. מילון מריס-ובסטר המלא בגרסתו האלקטרונית משנת 2000.
4. הסיפור "בית המועצות הגדול" נתפרסם לראשונה לאחר מותו של עגנון בכתב העת "מולד", גיליון 230 (אדר תשל"ב), עמ' 508-512.
5. לקסיקון לועזי-עברי, הוצאת פרולוג 1996.
6. שם, עמ' 494.
7. דן פינס, מילון לועזי-עברי, תשי"ז, עמ' 539; דן פינס וקפאי פינס, מילון לועזי-עברי המורחב, תשל"ד, עמ' 552.
8. שמונת כרכי הסיפורים והרומנים למן "הכנסת כלה" ועד "האש והעצים" (תשכ"ב) וכן שני הילקוטים "ימים נוראים" ו"אתם ראייתם".
9. למן "שירה" (תשל"א) ועד "מסוד חכמים" (תשס"ב).

מאוצר המילים של עגנון

אלכסנדר קוהוט במהדורת "ערך השלם" שלו (כרך א, וינה 1878) כותב: "אַרְנוֹן (צ"ל אַרְמֶן) בלשון יווני ὄρμος [=מחרוזת לצוואר] בילמדנו [=מדרש תנחומא] [...] משל לאדם פרגמטיטיס [...] שהיה לו ארנון של זכוכית". ואחרי שקוהוט מפרט את הגרסאות המקבילות, כגון גרסת ילקוט שמעוני במדבר סימן תרצב "משל לפרגמטוט אחד שהיו לו **אבנים** של זכוכית", הוא מעיר: "וניל [=ונראה לין שמת אבנים טייס [=טעות סופרים] תחת ארננים שהוא קיבוץ [=צורת הרבים] מיחיד ארנון אבל ארנון עצמו נשתבש תחת ארמן [...] ומלת ארמן בלשון יווני ענק של גגרת". עד כאן דברי קוהוט ב"ערך השלם".

יוצא אפוא שקוהוט (1878) ויאסטרוב (1903) חלוקים הן בדבר מקורה של גרסת הערך למילה **ארנון** הן בדבר הוראתה. מהיכן שאב עגנון את משמעותה של מילה זו? כנראה ממילון התלמודי של יעקב לוי (כרך א, לייפציג 1876). שם בערך ב. אַרְנוֹן כתוב: eine Art Geschirr, Vase u. dgl, דהיינו "מין כל, אגרטל וכיוצא בזה".

פִּילֶסְטֶר (=מונה באדריכלות) [קודם 1970]

"**ופילסטרים** עשה תיאודור לבנין הראש. ששה בדרום וששה בצפון וארבעה במזרח וארבעה במערב [...] וגולות הכותרות אשר עליהם פיתוחי עץ תאווה לעינים [...] ושמונה **פילסטרים** כאלה אשר בבנין הראש עשה לו בחזית המגדלים. שנים שנים מכל עבר" ("בית המועצות הגדול", בכרך עיר ומלוואה, תשל"ג, עמ' 235).⁴

המילה **פילסטור** - מונה ממונחי האדריכלות ופירושה "עמוד מרובע הבולט בחלקו מתוך קיר, בעל בסיס וכוורת, מעוטר באחד מסגנונות הארכיטקטורה הקלסית"⁵ - אינה מובאת בשום מילון עברי-עברי, אבל היא נמצאת במילונים למילים הלועזיות שבעברית: פִּילֶסְטֶר,⁶ פִּילֶסְטֶרָה.⁷

המילונים האלה מביאים כמקור את המילה האיטלקית pilastro (מן הלטינית pila = עמוד), את הצרפתית pilastre ואת האנגלית pilaster. מילה זו נמצאת גם בגרמנית Pilaster, וחשוב לציין שהיא